

ՀԱՅԿԱՇԷՆ

ՎԱՐՈՒՅԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՆԻ ԱՐՈՒՆՍՏԻ

ՅԱՆՈՒՆ ԼԵԶՈՒԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ

«... Էս ա պատմաւոր որ մեր լեզվի կէսը
թուրքի ու Պարսից բառ ա»:

Խ. ԱՐՈՎԱՆ (Վէրք Հայաստանի)

Արտասանութեան կտոր մը կը ճանկոտէ միտքս, ամէն անգամ
որ կ'որոճամ այս նիւթին վրայ.

— «Հազար տարիներ եւ մինչեւ այսօր թաթարն է թառել մեր
կրծքի վրայ»:

Ամէն մէկուն համար տեսանելի, շօշափելի են եղած քաղաքա-
կան գերութեան հետեւանքները, — Յարատեւ զարհուրանք: Յորդա-
հոսան արիւն եւ համատարած աւեր: Բռնադաղթ եւ արտադաղթ: Իս-
լամացում եւ կաղմալուծում: Քայքայում համրանքի եւ միութեան:
Մղձաւանջ դարէ դար: «Հազար տարիներ եւ մինչեւ այսօր»:

Իսկ հոգեկան աւերը: Եւ այն լեզուական խառնածին խնամու-
թիւնը որ կը տեւէ մինչեւ այսօր, խաթարելով մայրենի բարբառին
դիմագիծը եւ ներդաշնակութիւնը:

Տասնեակ մը տարիներ առաջ, Լեւոն Շանթն ալ կ'ողբար, ար-
տասահման տպուած գրքի մը մէջ.

— «... Եթէ ասոր վրայ աւելցնեմք որ կովկասի մէջ միմչեւ այ-
սօր ժողովուրդին բերանը լիքն է թաթար բառերով, ռեբրով, երգե-
րով ու կատակներով, իբրեւ հետեւանք դարաւոր տիրապետութեան,
կը տառաքնէ այն լեզուն որ հիմա կը խօսուի եւ օր օրի խեղճաւայու
եւ խառնակուելով վրայ է»: (ՄԵՐ ԱՆԿԱԽՈՒԹԻՒՆԸ, էջ 269):

Դժբախտաբար միայն խօսուած լեզուն, այսպէս կոչուած «Ժո-
ղովրդական»ը չէ աղճատ ու խառնակ:

Գրաւորն ալ հարս-փեսայ դարձած է թուրք-թաթար լեզուական
ընտանիքին հետ, կնքահայրութեամբ մեծատաղանդ գրագէտներու եւ
բանաստեղծներու:

Կ'ըսես իւրաքանչիւր գրիչ ուխտած է դէզ մը թաթարաբանու-
թիւններ փոխանցել յաջորդ սերունդին, սրտառուչ հաւատարմու-
թեամբ:

×

«Հազար տարիներ եւ մինչեւ այսօր...»

Հրատմ
Համբի

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հազարը չատ է, անըմբռնելի եւ անմատչելի: Առնենք միայն վերջին հարիւր տարին, սկսելով Աբովեանէն, չափելու համար խորութիւնը խաթարումին:

Աբովեան յանդուգն փորձ մը կատարեց ժողովուրդին մօտենալու, անոր համար մատչելի լեզու մը մշակելու: Կովկասը նոր էր թօթափեր Շահերու եւ խաներու վայրենի լուծը: Այդ խաւարակուռ եւ արիւնագանդ շրջանին, տէրտէրն ու վարդապետն անգամ այնքան տոգէտ են որ, «չատի փորում հինդ օր ման դաս, մէկ այբի կտոր չկա գտնիլ»: Կամ եթէ գրաբար գիտեն, այնքան խրթնաբանութիւններ կը մրոտեն, «որ սատանէն էլ միջիցը մէկ բառ չի կարող իմանալ, հասկանալ»:

Ուրեմն կրնաք պատկերացնել բուն ժողովուրդին մօտաւոր մակարդակը: Ճիտը ծուռ, խարաղանը միշտ գլխուն, լեզուն կարճ, — արդ հալածական բազմութիւնը բնականաբար պիտի իւրացնէր բռնակալ իշխանութեան եւ լեզուն, եւ բարքերը: Ի՞նչ դպրոց եւ ի՞նչ մայրենի լեզու, երբ չէր գիտեր թէ յաջորդ օրը ո՛ւր պիտի արթննար: Պիտի արթննա՞ր թէ գետին փռուած, փոշիացած պիտի ըլլար տունով — տեղով:

Աբովեան փորձեց ու յաջողեցաւ: Եւ մենք հարիւր տարիէ ի վեր գուրգուրանքով կը կարդանք «Վէրք Հայաստանի», ինչպէս «Պարապ վախտի խաղալիկ»ը: (1841):

Աբովեան թանկագին ժառանգութիւն մը ձգեց: Յաջորդ սերունդներուն կը մնար բան մը նորոգել, թարմացնել, մակաբոյժ բոյսերը յօտելով, չորցած տերեւներն ու ծաղիկները թօթուելով, որոմը ցորենէն զատելով:

Ի՞նչ կը տեսնենք աւելի քան հարիւր տարի վերջը: (Հարցը միայն լեզուի մասին է, բառ եւ ոճ):

Նախ ծաղկեփունջ մը՝ Աբովեանի ժողոված եւ ցանած «ժողովրդական» բառերէն (Տես «Վէրք Հայաստանի» եւ «Պարապ վախտի խաղալիկ») . —

Վախտ, ազիզ, մուրազ, սեաթ, դարդ, ջօլ, հաւաթ, չումֆի, ցաւախիբ, բագի, ախր, մասալայ, հումար, բօյ, քաւմաւ, գիւլլէ, ումր, չարէ, փամջարա, մէյդամ, ջիկետար, տիմջամալ, էթիմ, ցամ (ա՛խ, մանաւանդ ցամ), քոս, խամջալ, ջիւամ, սաղ սալամաթ, գոռ անիլ, գոռ տալ, ախմախուքիւն, բէգարիլ, բէգարած, չիքուխ, լագաթ, չայ, դուշմամ, զարիբ, համֆետար, քաֆ (քէֆ), դուշ, ալմաստ, հագուք, չարափ, բազ, չոֆիլ, խալիս, զալմազալ, դուքի, ջեք, դաւար, քիմարիլ, չախմախ, ֆալա (ֆէլլէ = դանկ), եօրդամ, քէ-ժամալ, բօզազ, բօզ (գորշ), ի՞նչ խաբար ա, բալֆի, խարար, գուլում, դորդ, ֆար, հայրաթ, դուզ (տիւզ = շիտակ), եօլա գնալ,

սուրու, սառաք, ջիգր, դուրքամ, չադր, բիւլբիւլ, փայ, լաշ, բուր-
սի, փոշմանիլ, լսաքայ բալայ, եախէ, հիսար, քարվամ, քասիք,
ափալ քափալ, արադ, մագայ, չօբան, մալ, հալալ, հարամ, սար-
սադ, եարանի, հայվամ, լսանիաք, նագար, քիսէ, սուրահի բուլը,
դալամ, քվամֆ, դվաք, աւլամ, հարամի, ջուդար, չիմարի բոյ, լսա-
լիչայ, նալ, բուրֆ, քոգ, շախայ, բարաֆետք, օղուդաշ, քահրը-
բար, մարջան, նալաք, ջվալ, քամբալ (ծոյլ), չոփ, դիգամ, քա-
մահ, ջհանդամ, գահրումար, քրեհ, դոնադ (հիւր), տարր արա,
հալրաք, եարար, դովլաք, դրուսդ, գոռ, ջամրհաք (նկմաաք),
եսիք, բօշ, եարալու, չամնադ, ամջախ, քուքում, աղուլս, ուտա,
դարադ, քամաշա, դոչադ, հալ, օյիմ (նահե օյիմբագուքիմ), ռաստ
գալ, քարս (քարսիք, կը գրէր Մ. Վարանդեան, ձեռագիրներուն
վրայ = միւս երեսը դարձուր), ֆօֆ, դալաք (լսալք, — «դալաթ
էք արեւ», կը պոռար Յ. Շահրիկեան ճառերու կամ յօդուածներու
մէջ), մուհտաջ, գահմաք, դայիմ, լագամ (լէյէմ, կոնք), մարիֆաք,
բաս մոմիլ (պէս = գրաւ), ռիլս, սալտաք, բրիշալ (հիշուշան),
փաիլիւամ, մուլֆ, մուդտառ, ումուտ, ֆոսամդ (ֆոսաք = առիթ),
հարամգադն, արամֆ, արամֆումը, քախտ, բայդուշ, վաքամ, ուշ-
վաք, ֆիլֆաք, բազա, բոստամ, սըլս, մախսարկուքիմ, մաղլ ա-
միլ, ափաշկարա, դրստիլ, ռամջալար, փշէֆաշ, քամամ, փարաջայ,
գաւքիլ, դուլ, իկիք, աղսալսկալ, չարլս, նափաս, հէչ, ամանաք,
բուլ (առատ), լսարջ, լայադ, իշտահ, փալամ, ջառըմէ (նէրիմէ),
կոպակ (էլօփէֆ = չուն), բարաֆետք (պէրէֆէք), դուդուկ,
քազա, բախկալ (պագգալ), բազի ամգամ, ֆիքր ամիլ, չարուլս, բա-
րըշիլ, չուլսի, սուրու, լսանդալ, չամա (չէմէ), մահամա, դաքէ,
գիւնահ, եւլն., եւլն.:

Արդ, Աբովեանէն 50, 60, 80 կամ 100 տարի վերջն ալ, այս
բառերն ու ոճերը տնավարի նստած, ձիւթ կը ծամեն արեւելահայ
գրականութեան եւ բանաստեղծութեան անդադրանին մէջ:

Առէք հին եւ նոր սերունդի ամէնէն տաղանդաւոր բանաստեղծ-
ներն ու գրագէտները, ցարական շրջանէն մինչեւ խորհրդայինը, ա-
լեւոր յորեւեարներէն մինչեւ նորափետուր երիտասարդը: Մատի վը-
րայ կը համրուին անոնք որ պարտք սեպած են խուսափիլ թաթարա-
բանութենէ, իրենց այս կամ այն արտադրութեան մէջ:

Իսկ ամէնէն վրդովիչը, — բանաստեղծ թէ գրագէտ իրենց հե-
ղինակութեանց մէջ միայն ժողովուրդի զաւակներու խօսակցութեանց
առթիւ չէ որ ազատ ասպարէզ կուտան թաթարաբանութեանց, այլ եւ
զանոնք անփութօրէն կը խառնեն իրենց սեփական նախադասութեանց:
Տեսակ մը կարկուտ:

Շատեր կը կարծեն թէ մեղրի համ կուտայ այս խառնուրդը:

Իրականին մէջ, սխառորի հոտ կուգայ այնքան հարազատ, գեղեցիկ տողերու մէջէն:

Շարք մը օրինակներ, ցիրուցան և պակասաւոր, քայց բաւարար՝
գաղափար մը տալու համար:

Ձեմ գիտեր ոտանաւորի մէջ ո՞վ կոտրած է թաթարաբանու-
թեանց մրցանիչը: Բայց, անկասկած առաջին աստիճանին վրայ տեղ
ունի Ա. Իսահակեան (Հայ Գուսան)։—

Դուման սաքեր, դարդուլու սաքեր,
Դարդ ու դուման մեր վաթան.

Ա՛խ, գլուխըս քո ուղուրին,
Ա՛խ, մեր ամուշ մէր — վաթան: (Ազիզ մերիկ):

Ջարդեմք փշրեմք դուշմանին,
Ջան, տգերք, ջան, գարմեմք, գարկեմք
Մեր վաթանի ուղուրին:

Ճիշդ ինչպէս պիտի լսէր թուրք աշուղն ալ, — «վաթանըմըզըն
ուզուրըմա»:

Թղթատեցէք նոյն հեղինակին «Երգեր ու Վէրքեր»ը, եւ ժողովե-
ցէք որքան որ կ'ուղէք։—

... Եարիս տարամ, ջանիս տարամ,
Հունդուր — հունդուր կուլամ ես:

Սըրտիս սաւաէն, խորունկ եարէն...

... Բէգարած ջանիդ դուրբամ,
Մըտից քեւ առ, թէզ արի: (Մաճկալ)

Ա՛խ, իմ դարդըս, ջա՛ն Ալագեազ,
Իմ դարդին պէս հէ՛չ չկայ (Աբազեազ):

... Սիրեցի եարիս տարամ, եարա տուիմ ու տարամ:

Նոյն հեղինակը միայն երեք թուրքերէն բառ ունի «է՛յ, ջան Հայ-
րենիք»ի մէջ, որ կը բաղկանայ չորս տունէ, — ջամ, դարդ եւ ազիզ:
Որքան հարազատ՝ ամբողջութիւնը։—

Երմէ՛կ ունեմամ եագար ու մի կեամք,
Հագարմ էլ սըրտանց քեզ մատաղ անեմ:

Ըսէի՞նք, մեր վարժապետին պէս, թէ «կամենալը կարենալ է»:
Երբ ներշնչումը, ճաշակն ու արուեստը չեն պակսիր, մայրենի բա՛ռն
է որ պիտի դաւաճանէ, իր տեղը ձգելով խորթ բոյսի մը:

Ժողովրդական երգ, անխառն հայերէն: Քաղցրանուագ 2. Աղայեանն է որ կ'երգէ. —

Սարի լանջն է մահմալալ,
Ձեչոտ քարը՝ գլխակալ.
Մի հին կապերտ ուսերին, —
Այս է հովուի անկողին:

Պիտի կրէի՞ք նոյն անուշ տպաւորութիւնը, եթէ «Տորք Անգեղ»ի հեղինակը գրէր, ծոյլ սովորամոլութեամբ. —

Սարի փէշն է թաք եաթաղ,
Ձեչոտ քարը քարձ, խալքաղ,
Մի խալիչա ուսերին,
Այս է չօքնի անկողին:

Թէեւ Աղայեանն ալ ունի վրիպումներ, թերեւս պատկերը խտացնելու կամ յանգ յարմարցնելու համար, օրինակ՝ Ճախարակի երգին մէջ. —

Դեռ հարս էի որ գործեցի
Քանի կապերտ խալիչա,
Բայց դրանցից շուտ գրկուեցի,
Հիմա չունիմ մի քէչա:

Ո՞վ է երգեր «Ջանգին», միայն «ղարդ» ու «եար» խոռնելով սողերուն, բայց տող մը կէս առ կէս տաճկցնելով. —

Ճիչ արձակիր, ժայռը դողայ,
Բալբիմ (պէլբի) քանտը ջանիս քողայ:

Յովհ. Յովհաննիսեան, բաղդատաբար բծախնդիր, տեղ մը կ'աղաղակէ (Օրը մթնեց). —

Ա՛յս ո՞ւր ես դու, ա՛յ անջիգեար:

Եթէ «Ջիգեար»ը իրմէ առաջ եւ վերջը նուիրագործուած չըլլար, անշուշտ բանաստեղծը սլիտի չանճրկէր, բուն բառը գտնելու համար:

Ո՞րքան ժողովրդական եւ հարազատ՝ Սմբատ Շահագիզի երգերէն Աղջկայ երգը, Սեւորակ աչերը, Առաջին սէրը, եւլն: Տուն մը, օրինակ, «Մահամերձ Հայրենասէր»էն. —

Ազնիւ ընկեր, մեռաճում եմ,
Բայց հանգիստ եմ ես հոգով.
Իմ քշմամիքս ես օրհնում եմ,
Օրհնում եմ քեզ Աստուծով:

Մինչ Ս. Ծատուրեան, թէեւ ուշադիր, կարծես չի կրնար դիմա-
նալ ընդհանուր հոսանքին:

Այսպէս, «Ղարիբին երդը», որ կը սկսի «օխտը տարով, օխտը
սարով», կը ճուայ խառնաձայն.

... Ընկած խալիսի դռներին. — Հոգ ու ջրիդ ես ղուրբան. —
Դռերսը մեռնի, չօլում կորչի:

Ա. Ահարոնեան մատնանշուած բոլոր բառերն ալ կը դործածէ
տարօրինակ առատաձեռնութեամբ, արձակ թէ ոտանաւոր: Զէ՞ք յի-
շեր «Նազէի Օրօր»ին մէջ. —

Մըլիր, բոյ քաշիր, բոյիդ ես ղուրբան. —

... Քրմիր ու անի՛ր, թիկունքիդ ղուրբան:

Դէ՛հ, շուտ, բոյ քաշիր, ես շատ եմ լացել:

Իսկ եթէ քրքրէինք իր այնքան ճոխ, բազմերանդ արձակը, ո՛ր-
քան թուրք — թաթարական յարդ ու թեպի՝ իր նախադասութեանց
մարմնին վրայ, — քօստամ, հայվամ, մալ, բոյ, չօրամ, խարաք,
քամբախ, ջախելութիւն, ջիր, դաւթար, քորայ եմ արել, քիլիս,
դիւգամ, փայ, փռչմանել, դարսել, եւլն.:

— Որ եւ է ունեւորի բոստանն էր պահում: — Սաֆօն փռջմանել
էր այս գրոյցի համար. — Երեկոյ էր երբ Կոլոտ Յակոբ իր դաւթա-
րում նշանակում էր («Ղէղօի Արար», տպուած արտասահման):

(Ահարոնեան իր առաջին գործերուն մէջ, «Պուտ ըմ կաթ», «Փշուր
ըմ խաց», եւայլն, գրուած 1895 — 1896ին, թուրքերէն բառերը կ'առ-
նէ չակերտի մէջ, — գուլում, եթիմ, եսիր, ջիմս, եթիմութիւն,
օլուդ — չօջուդ, ելմ: Երեւի այնուհետեւ ինքն ալ դասականացած կը
համարի զանոնք, միւս բոլոր գրագէտներուն պէս):

Տիկին Շուշանիկ Կուրդլինեան, որ հռչակ հանած էր իբրեւ բան-
ւորական բանաստեղծ, անխտիր կը հոլովէ բոլոր «զարդ»երն ու
«դարդու»ները եւ մնացեալը: Ո՛րքան հարազատ հետեւեալ տունը
(Արծիւն ու Աղջիկը). —

Ժէո քարտիկն արծիւ նըստաւ,

Արծիւ նըստաւ ու երգեց.

... Էդ աչքերդ՝ ինձ սեւ գիշեր,

Ժըպիտըդ՝ վառ արեգակ.

Եւ սակայն, կը հեւայ կէս ճամբան.

Եարաբ, քըռչիլ հէջ չը գիտե՞ս,
Եարաբ կեանքում հէ՞ջ ուզած չես:

Նոյն անճոռնի խնամութիւնը՝ «Հայրենիքի կարօտ»ին մէջ.

Դարդու աշուն, սարէն իջաւ,
... Ա՛յ կռուկներ, խաբար չունի՞ք.
... Ղարիբ — ղուրբաթ երկիր եկայ, եւլն:

Եւ այսպէս բոլորը, — Պոռչեանց, Բաֆֆի, Լէօ, Արծրունի, Շիր-
վանդադէ ևն.: Գրագէտէն, վիպագիրէն, խմբագիրէն, վարդապետէն,
պահպանողականէն մինչեւ քսանամեայ կարմիր պուշտը:

Յովհ. Թումանեան բոլոր բոլոր կը ցանէ իր քերթուածներուն մէջ,
առանց անհրաժեշտութեան. —

Խաբը, դուշման, գօռով, եթիւմ, մէյդամ, խալիս, բօզ, բօզաւուկ,
Է՛յ գիտի օրեր (հէ՛յ կիտի կիւնկեր), հալաթ, դարաւաշ, բօստան,
օղա, չոֆիլ, զօջազ, քալիտ, ֆուրֆ, ֆաւար, հերստ, քահել, լաշ,
մաշ (դէհակ), հալա (հէլէ), ռանչալ, եւլն.: (Սասունցի Դաւիթ):

— Մուրազ, դուշման, գիլլի (գնդակ), զօմազ, գալում (գալիւմ =
բոնակալ), եւլն: (Թմկաբերդի առումը):

— Իգիտ, իգիտութիւն, բոյ, չօլ, ամգիւման, դագէ, չօրան,
հոնգուր — հոնգուր, ջիգեար, դարդ, քան, փահլիւան, ադաթ, մա-
մարդ, մէյդամ, դամէ, խանչալ, եսիր, չոֆած, հերս (խըրս),
չիբուլս, հալալ, աքիսաջ, աղուլս, բէգարած, քալէի, չոմբալս, ա-
րանֆից, անչօրան, եարաբ, ազիզ, քայ, ամա՛ն, եւլն (Անուշ):

Եւ դեռ ուտա, ֆուրֆ, մուշտարի, համա համա, վալիտ, համ —
համ (հէմ): «Ա՛յ իմ խորոզ, կարմիր խորոզ»: Նոյն իսկ Թարգմանու-
թեանց մէջ — «Համ իմֆն է խմում, համ մրանց տալիս» (Մարկօ) —
«Սաղազութեան չիբուլսը» (Լոնկֆէլլօ): Այս համ... համը (հէմ,
հէմ = Թէ... Թէ... ե՛ւ, ե՛ւ) այնքան սովորական դարձեր է որ
կը հասնի նոյն իսկ «Դրօշակ»ի խմբագրականներէն (1895 — 1896)
մինչեւ Ստ. Զօրեան եւ ուրիշ խորհրդային գրագէտներ, — «Պատ-
մում էր որ համ սովորում է, համ ռոճիկ է ստանում, համ ալ կէս
օրին» եւլն:

Թումանեանէն, Ահարոնեանէն եւ Իսահակեանէն ցատկեցէք, օ-
րինակի համար, Եղիշէ Զարենց. —

Դուբամչի, չունիք, ռիս, մէյմում, քամաւ, քամաշա, չարիս,
ալամա, ռանգ, բօզ, մասալ, խալիս, քալիտ, հալա, հէջ, գօռով, մա-
խարա, հալվամ, վալիտ, եալիէ, բիթում, քօփ, ֆեստիքաւոր, քը-
վամֆ, քազա, դուզ ա, խաբը, սեաթ, եսիր, հիսար, ռասդ, բօյ,
բո՛ւս, խաթր, դուման, դաւար, եւլն:

Կամ Ա. Բակունց (մէկը միւսէն անբախտ). — Զիամ, դափքար,

դարսել, արամֆ, փէշ, դավար, ֆուրսի, դոմադ, գրագ բոնել, ջահել, բօստամ, խալիս, խարար, աղլուդ, *հւն*. (Անճրեւ): Դուրգար, ռստա, դարդ — դարդի, խալիս, դուֆամ, քագաւորի քախտը, զօնրա, *հւն*. (Բադին):

Եւ տակաւին բանաստեղծ Յ. Յակոբեան. — «... Այն վայրերը լերկ ու բարբադ (պէրպատ), գառուգարար» — Իմ եղբայրները մե՛ծ օղլուշադ»:

Կամ Դ. Դեմիրջեան եւ միւսները:

Մէկ խօսքով, նոյն բառերն ու ասութիւնները նոյն ձեւերով ու քմայքով՝ մէկ սերունդէն միւսը: Միեւնոյն սերունդի գրեթէ բոլոր գրոց — բրոցներու ստորագրութեամբ:

Կրնայի խօսիլ նաեւ բառերու հնչումի եւ ուղղագրութեան մասին, որ նոյնպէս կը մնայ անփոփոխ, — պարսկական եւ թաթարական: Թուրքերն անգամ կոկած, կրթած են իրենց արտասանութիւնը: Բարբարոս «խալխալ» տեղ, որ «խալք»ի խաթարումն է, կ'ըսեն «հալք» (ժողովուրդ). «ղուրբան»ին փոխարէն՝ «գուրպան», «գուշ» («ղուշ»), «պահէ», «էմանէթ», եւլն: Բայց այդ ուրիշ խնդիր է, կարօտ քննութեան:

×

Կը յիշեցնեմ. — Այս տեսութիւնը որ եւ է կապ չունի ոչ մատնանշուած հեղինակներու գրական — գեղարուեստական կամ լեզուական կարողութեան, ոչ ալ անոնց արտադրութեանց հիմնական արժէքին հետ: Ես չեմ որ պիտի ժխտեմ հարիւր տարիէ ի վեր կտրուած ճամբուն խորութիւնն ու լայնութիւնը, բազմալատասակ եւ հոյակապ ստեղծագործութիւնները:

Յետոյ, թթու ազդասիրութեան կամ քարացած հայկաբանութեան տենչը չէ որ տուն կուտայ այս խորհրդածութեանց:

Նպատակս, — մատնանշել երեւոյթ մը որ անխափան կը շարունակուի հարիւր տարիէ ի վեր, իբրեւ տեսակ մը աւանդութիւն: Երբ արմատապէս փոխուած է մեր ընկերային եւ քաղաքական կեանքը, բարձրացնելով ժողովուրդին մտաւոր մակարդակը եւ ընդհանուր մշակոյթը, լեզուն ինչո՞ւ լծացած պիտի մնար:

Ես կը խօսիմ օտար տիրապետութեան դուրձած աւերի մասին: Այդ օտարն ալ՝ թուրք — թաթարականն է, ներկայ պարագային: Դիտակցաբար դուրս ձգած եմ ոռոսական — եւրոպականը, որ ուրիշ բան է, նոյնքան կսկծալի ու վրդովիչ:

Քաղաքական եւ ընկերային անկախութեան տարրական պայմաններէն մէկն ալ մայրենի լեզուի ազատագրումը չէ՞: Արդէն լեռ ու ձոր կտրած ենք այդ ճամբուն վրայ: Բայց, մե՞ղք է աւելին պահանջել, նոյնիսկ յանուն գեղարուեստի:

Մնաց որ, մեր մայրենի լեզուն այնքան աղքատ չէ, որ լռելիքին դուռը ափ առնելու համար: Մահաւանդ հայրենիքի սահմաններուն մէջ: Կարդացէ՛ք մեր ժողովրդական երգերը: Կարդացէ՛ք նոյն իսկ նշանակուած հեղինակներուն այն գրոյցներն ու երգերը որ յատկապէս մշակուեր են:

Լուսնակն ամուշ, հովն ամուշ,
Շիմակամի քունն ամուշ:
... Ծագեց լուսնակ երկրմուտ,
Հովըւի փողն էր ամուշ:

«Սարի սովոր, մեմ մեմաւոր, — Կամաչ առուով, մամանչ առուով» (Քելէր, ցուէր): «Ամպել ա, ձուկն չի գալի», եւլն:

Ծիծեռնակը բայն է շիմում,
Ե՛ւ շիմում է, ե՛ւ երգում (Ղ. Աղայեան):

Բնական փոխառութեանց արդարացումն իսկ չունին մատնանըւած օրինակները: Դարերու ընթացքին, մեր լեզուն ալ փոխ առած, մարսած, իւրացուցած է հարիւրաւոր բառեր, տիրապետող, դրացի կամ բախտակից ազգերէն: Պակտած՝ թուրք — թաթարական «իմարէթխանէ»ն չէ որ պիտի լեցնէ, ինքն ըլլալով շատ աւելի կարօտ միջազգային ողորմութեան:

Տարօրինակ ախտանշան, — շատեր հոմանիշ, նոյնիմաստ, յաճախ սնամէջ օտար բառին մէջ աւելի երանդ, խորութիւն, համ եւ գեղեցկութիւն, փոխաբերական խաղ կը գտնեն քան համապատասխան հայերէն բառին մէջ: Ի գուր փորձած եմ համոզել պսակաւոր դրագէտ մը թէ տխրահռչակ «դուքան»ը մեր գիտցած «խանութ»ն է, կամ կրպակը, իսկ «դուքանչի»ն՝ խանութպանը (կամ փերեզակը), փոխաբերական իմաստով երկուքն ալ աւելի խորիմաստ քան թուրքերէնը:

Ինչո՞ւ «ազիզ»ը պատկերալից կը թուի եւ «ազնիւ»ը կամ «արի»ն կամ ուրիշ հոմանիշ մը՝ տօգոյն:

«Հասրա՞թ»ն աւելի սրտիդ կը խօսի թէ այնքան սարսուռն կարօտը, զոր ոչ մէկ եւրոպական բառով պիտի կրնային խտացնել:

Այս ի՞նչ թանկադին, անփոխարինելի բառ է եղեր ողորմելի «դարդ»ը (տէքտ), որ մոռացութեան տուեր է հագը, վիշտը, մտմտութիւնը, ցաւը եւ ուրիշ բառեր, համաձայն պարագային: Թուրքն անգամ տառական իմաստէն աւելի բան մը չէ գտած անոր մէջ:

Հապա «թո՞յր», որ իր անճոռնի շուքը ձգեր է մեր արքեւի «հասկ»ին վրայ, մինչեւ արտասահման հասնելով:

Ջիգեար, ջիգրու, — անշուշտ չի կրնար բառացի թարգմանուիլ, քանի որ եւ թոք է, եւ լեարդ, եւ սիրտ, այն երգերուն եւ արձակներուն մէջ ուր կը գործածուի: Բայց, ո՞վ է բռներ բանաստեղծին եւ գրազէտին ձեռքէն, որպէսզի դռնէն համապատասխան բառը, համաձայն իրենց ներշնչումին, փոխանակ թութակաբար ծածկու, սերունդէ սերունդ փոխանցելու «Ջիգեար»ը կամ նոյնքան գոհելիկ «Ճիյէր»ը: Աբովեան ինքը մերթ կ'աղաղակէ իր վէպին մէջ. — «Բայց ա՛խ, իմ լերդս չորացած մնաց»: Կամ «սիրտն ու թոքը այրած (էջ 250): Չէ՞ք յիշեր, Ժողովրդական երգի մը մէջ, — «Գարուն ա, ձուն ա արեւ»:

Քամին փռչում ա պազ պազ,
Լերդ ու քոֆս ամռւմ ա տազ:

Այս կարգէն բառ մը եւս, ջան (ճան), որ մինչեւ մեր ուղն ու ծուծը մտած, շատերուն խելքը գլխէն կը թոցնէ: Իր ո՞ր արժանիքին համար «ջան»ը տանտէր է դարձեր մեր գրականութեան թէ առօրեայ խօսակցութեանց, ողբի թէ սիրաբանութեան մէջ, վարձակալի վերածելով հոգին — «հոգի՛ս» — որ ամբողջ սարսուռ է բովանդակութեամբ, խորութեամբ թէ տարածութեամբ, ինչպէս եւ ածանցումներով (հոգնիատոր, եւլն): Ն. Գուշակ ի՞նչ պատկերներ ունի «հոգի»ով. —

«Տեսայ զիմ հոգոյս հոգին, գարդարած, ու կ'երթար ի Ժամ»:

«Ես աչք ու դուռ լուս, հոգի՛, առանց լոյս աչքն խառարի»:

«Ես ձուկ ու դուռ ջուր, հոգի՛, առանց ջուր ձուկըմ մեռեմի»:

Ջախիլ, ջիւաք (ճախիլ, ճիւլաք). — Խեղճ մայրենիք: Այս ո՞րքան թշուառացի են զաւակներդ, որ օտարէն բառ կը մուրան, իրենց երիտասարդութիւնը, մատաղ հասակը, կանանչ արեւը, մատղաշը, ծաղկահասակը, դեռատին եւլն. փառաբանելու կամ ողբալու համար: «Մեռնիմ գարունքիդ», դո՛ւմ, «ծաղկած գարուն»:

Քռռառամ... «Նրկու աչիցս լուսը կուրմայ, զաւակս», կ'ըսէր մեծ մայրիկս: Եթէ ուրիշներ «քորանամ» կամ «քէօրնամ» ըսեր են եւ կ'ըսեն, ամբո՞խն է որ իրաւարար պիտի կանգնի թէ արուեստագէտը: Վկայ՝ դարձեալ անմիան Գուշակը, — «Կուրմա՛ր չարկըմնում աշուիմ, որ պառնեմ քեզ յիսմէ օտար»:

Ղուրքամ, — ի՞նչ «գուրպան»ներու մատաղ եղանք ազգովին: Եւ տակաւին...

«Բիւլբիւլ»ը անշուշտ իր ետեւէն պիտի բերէր «ամբուլ»ը (գիւլ-պիւլ): Կ'ընդունիմ թէ հայացած «պլպուլ»ը երբեմն աւելի անուշ կը հնչէ քան «սոխակ»ը, եւ «ամբուլ»ը աւելի սահուն է քան յակինթ»ը: Բայց ինչո՞ւ սա բարբարոս բայղուշը: Չարաշուք բռնէն ձեր աչքին առջեւ մարմնացած չէ՞ք տեսներ, բառն իսկ արտասանած ա-

տեն: (Բուհի մասնաւոր տեսակ մը՝ «կասկամ»):

Տակաւին քանի՞ տարի պիտի հերկենք, պիտի երգենք հարեւանին «բաղն ու բաղչան», «բոստանն ու «չայի»ը: Երգածդ պարտէ՞ղ է, այգի՞, ածո՞ւ, բուրաստա՞ն, ծաղկաստա՞ն, մրգաստա՞ն թէ այգեստան:

Նաղաշ Յովնաթան, նոյնպէս թրքախառն, այսպէս կը սկսի «Տաղ Սիրոյ» երգը.

Նոր ծաղկեցաւ այգին, եկել է գարուն...

Անշուշտ սա հռչակաւոր «բաղն է այս այգին, թէեւ աշուղը նորէն օրուան հովերուն հետեւելով, կը շարունակէ.

Պաղչի դուռն քաց է, այս է լաւ վախտը:

Գոհար մը՝ վաղարշակ Նորենցէն (նորերէն).

Դեղձան է արտը, դեղնել է մարգը, ոսկի է այգին:

«Դգիտ», — ուրեմն մեր հարազատ, սեւաչուի «կտրիճ»ը, «քաջ»ը, «արի»ն, «տղամարդ»ը, «կորիւն»ը պատն երեսին ստիպուած են քարեւի՞ կենալ ու եւ է տնարոյս «իկիտ»ի առջեւ:

Հարցում, — Մեր դրացի ու բախտակից ժողովուրդներէն մէկն ու մէկն ալ — Վրացի, Ազէրի, եւն. — դոնէ հինգ քառ փոխ առա՞ծ է մեր գանձարանէն, որ, ամէն պարագայի մէջ, շատ աւելի ճոխ է, դունագեղ եւ ճկուն:

Մեր ճակտի՞ն գրուած է մեծապատիւ մուրացկանութիւնը, գրականութեան մէջ ալ:

(1)

ՇԱԽԱՐՇ ՄԻՍԱԲԵԱՆ

×

ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ

(ՀԱՏՈՒԱՆ)

Օրհնեա՛լ բլլամ մեր հայրերը որոնք աւա՛ղ, ցիրուցամ Սեւ օրերում՝ մուրաւ չոր շիւղի պէս
Մոռցամ իրենց տունն ու տեղը, գաւակները ուրացամ,
իրենց անձն ալ, քայց չըմոռցամ երբե՛ք քեզ:

Օրհնեա՛լ բլլամ մեր մայրերը որոնք ըզբեզ սրճուցին
իրենց շունչովն ու ազօք-ժով սրտակէզ,
խաբխով, փըլած կըտուրին տակ, կարօտ պատառ մը հացին,
Գուրգուրանքով պահպանեցին միշտ գեղեզ:

ՍԻՊԻԼ